

Center for Bygningsbevaring i RAADVAD ANVISNINGER til Bygningsbevaring

HOVEDDØREN bevaringsværdier og istandsættelse

af Søren Vadstrup, arkitekt m.a.a.

Dato: Marts 2012

ligesom *hovedstaden* er landets vigtigste by er *hoveddøren* husets vigtigste dør. Det er her de væsentligste ting foregår. Gæster modtages og bydes velkommen. Her tages afsked igen. HOVEDDØREN er derfor husets ansigt udadtil.

Af samme grund er hoveddøren ikke en hvilken som helst dør. Frem til ca. 1960 blev hoveddøren udformet som et sandt mesterværk af forskellige håndværksteknikker: Udsøgte profileringer, udskæringer, smukke bemalinger og farver i avancerede maleteknikker, detaljerede gørtlerarbejder i form af dörgreb og andre beslag, specielle rudeglas og ikke mindst selve dørens design. Hoveddøren skulle passe til husets arkitektur og stilart. Hertil kom en række helt specielle lokale traditioner, bl.a. de flot udskårne yderdøre i Sønderjylland, de særlige skodde-yderdøre i Svaneke, blanke 'hollandske' gadedøre i Dragør og de københavnske brokvarteres historicistiske yderdøre med spejlglasruder.

Skift aldrig gamle hoveddøre ud

'Giv dig god tid og undersøg markedet, når husets hoveddør skal skiftes, så du finder en dør, der lige passer til dit hus' ...skriver brochurerne og foregiver rigtigt servicemindet. Men drop disse omgående. Du skal nemlig overhovedet ikke undersøge markedet og slet ikke skifte husets flotte, originale hoveddør. Den passer nemlig perfekt til dit hus – stilmæssigt, historisk og arkitektonisk. En hvilken som helst ny standarddør vil være en forringelse for huset. Især hvis den nye dør forsøger at ramme en gammel stil.

De gamle døre er fremstillet med meget stor håndværksmæssig omhu og kunnen. Derfor holder de godt og klarer de krav en dør skal opfylde i mange hundrede år. Hvis yderdøren med tiden er blevet utæt, angrebet af råd i træet eller hvis malingen skaller af, kan alt dette sagtens repareres af kompetente håndværkere, så døren bliver flot, god og perfekt virkende igen.

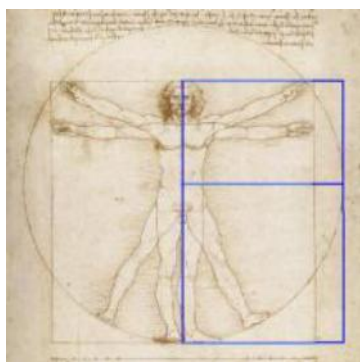
Det kræver nogle gange en række specielle håndværksfærdigheder, specielle materialer og metoder, bl.a. billedskærere, gørtlere, dekorationsmalere og glarmestre. Det er en myte, at disse håndværkere ikke findes. Send en e-mail til Center for Bygningsbevaring i Raadvad, så skal vi forsøge at hjælpe dig.

Døren – en ren symfoni af virkemidler.

Gamle, originale hoveddøre indeholder tre elementer, der dels peger helt tilbage til den europæiske oldtid, hvor mange af de former og figurer, man har brugt i arkitekturen frem til ca. 1960 skabtes, dels peger gamle døre på en enestående samhörighed i tid, sted og kontekst (sammenhæng) med hus, facade og omgivelser og dels peger dørene, vil nogle hævde, nærmest i guddommelig eller universel retning.

- Det gyldne snit.

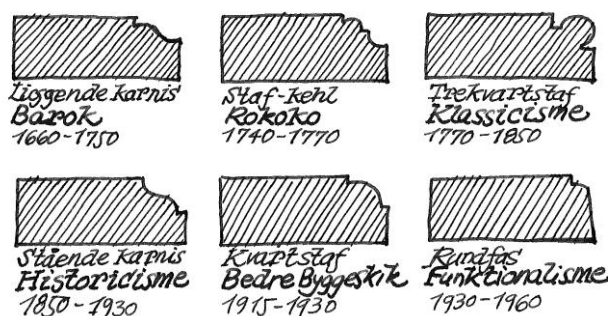
Gamle hoveddøre er opbygget over det klassiske 'gyldne snit', der første gang blev formuleret 300 før vor tidsregning af den græske filosof og matematiker Euclid. Man havde længe bemærket, at rektangler, hvor forholdet mellem den korte side (a) og den længste side (b) er cirka 5:8, er særligt smukke og harmoniske. Man kalder også dette 'det guddommelige rektangel', idet bl.a. menneskets krop, i en fuldkommen udgave, som Leonardo da Vinci tegner den, hvor navlen deler kroppen i det gyldne snit, har dette harmoniske forhold. Men ud over perfekte menneskekroppe og græske templer genkender vi 'det gyldne snit' fra mange af de ting vi omgiver os med i hverdagen, lige fra tændstikæsker, bøger, aviser, I-pod'en til boldbaner og bæreposer. Og altså de fleste hoveddøre.

Leonardo da Vinci's tegning af et menneske med det gyldne snits proportioner og en yderdør i Helsingør, der. Inklusive indfatning, tydeligvis er proportioneret efter de samme klassiske principper, der cirka betjener sig af forholdet 5:8.

- Klassiske profilerede lister

På de græske templer, ligeledes fra omkring 300 før vor tidsregning, er de forskellige detaljer som søjler, kapitæler, gesimser, vandrette og lodrette bånd, indfatninger osv. forsynet med smukke og harmoniske profiler, der beskriver en S-form, en rundstav, en hulkehl, skarpe kanter mellem let forskudte planer m.v. Igen opdyrket, forfinet og sat sammen på en dekorativ og helstøbt måde. De profilerede lister har bl.a. til formål at få sollyset til at kaste smukke, skiftevis skarpe og bløde slagskygger på bygningen, som derved får mere karakter.

- Den klassiske jordfarveskala

Ligeledes har der siden oldtiden fandtes en utrolig smuk og harmonisk farveskala bestående af 25 pigmenter til maling og dekorering af bygninger – og meget andet – bestående af farvestoffer, hentet op af jorden fra bl.a. farvede lerarter plus kridt, sod og enkelte kunstigt fremstillede farver. Den farvede lerjorden sigtes, slemmes og males til meget fine såkaldte pigmentkorn (pigmenter), der blandes/rives i forskellige bindemidler. På udvendigt træværk, som bl.a. yderdøre, kan dette være linolie (hørfrøolie), der forinden er kogt og tilsat ilt, såkaldt linoliefernis.

Det interessante ved de klassiske jordfarver, der i midten og slutningen af 1700-tallet blev suppleret med enkelte nytilkomne blå, gule og grønne farver, således at vi når op på de førnævnte 25, er at de er smukke og harmoniske i sig selv. Men derudover kan de kombineres indbyrdes helt vilkårligt, og her altid vil passe godt sammen og danne en smuk og harmonisk helhed.

Herudover indgår hoveddøren altid i en arkitektonisk og æstetisk helhed i tilknytning til selve huset, bestående af dørens udformning (om det er en enkeltdør eller en tofløjet dør, med eller uden overrude), dens farver, detaljer, dørens indfatning eller portal og dørens umiddelbare omgivelser. De sidste kan være hvor dybt døren ligger i facaden, om den har en udvendig trappe eller trappesten, eventuelt med et gelænder af smedejern eller støbejern eller lignende.

På denne måde kan man sammenligne hoveddøren med et orkesterstykke, en symfoni af mange elementer, der spiller sammen, og hvor den oprindelige skaber af huset og døren, komponisten om man vil, har haft en overordnet ide, som vi i dag ikke er skolet til at forstå i dybden, fordi den rummer mange særlige historiske rødder, men som vi godt kan se repræsenterer en smuk helhed.

Naturligvis kan den moderne husejer have én ide om at døren skal være mørkegrøn i stedet for mørkeblå, at der skal sidde et stort emaljeret navneskilt på døren, plus en messing dørhammer, blomsterkrans og blomsterkrukker, lamper med kærtelys og et par siddende løver i gips foran døren. Det er han/hun selvfølgelig i sin gode ret til.

- Men udskift aldrig, og her menes *aldrig*, den originale dør. Moderne standarddøre har helt forkerte proportioner, detaljer, materialer og udformninger. Den smukke helhed bliver forringet og symfonien falsk og poppet.
- Og sørg i øvrigt for at disse meget modeprægede påhit kan fjernes igen uden at efterlade sig ødelæggelser på døren, f.eks. i form af en total malingsafrensning, huller til dørspion etc.

Konstruktioner

De fleste danske hoveddøre fra perioden 1700 – 1950 er fyldingsdøre. Det vil sige at døren består af fire massive planker af træ, der danner bund, top og sider på døren, de såkaldte ramstykker, der er tappet sammen med solide, gennemgående tapper i hjørnerne. Alt efter døren opdeling og antallet af fyldinger (kan også hedde fyldninger) og deres form, er der sat et antal tvær-, skrå- eller lodramstykker i rammeværket. I 'hullerne' herimellem tilpasses fyldingerne idet disse er lagt ind i en kraftig not i ramstykkeernes kant.

Fyldingerne kan være glatte men er oftest forsynet med en 'fremstående' 'plade', et såkaldt 'spejl', der giver fyldingsdøren en kraftigere kontur. Det hele samles på én gang. Fyldingerne limes ikke, men skal kunne 'arbejde' indbyrdes i forhold ramstykkekerne, efterhånden som vejrets svingninger i fugt og temperatur påvirker træet i yderdøren.

Det er imidlertid ikke alle yderdøre, der er fyldingsdøre. Fra barokken og den tidlige klassicisme (1650 – ca. 1700), og igen i 1880-1920-ernes danske 'nybarok' og 'nyklassicisme' har vi mange såkaldt 'flammerede' (eller flammede) døre. Disse består af en revledør, hvor der på ydersiden, modsat revlerne, er pålagt profilerede brædder i et vinkel-mønster eller ligefrem et zig-zag-mønster. Ved det sidste flamme-mønster vender vinklen mellem brædderne i den ene side 'nedad', hvorved regnvandet 'fanges' i en vandfælde. Men med omhyggelige og tætte samlinger, anvendelsen af spejlskåret kernetræ samt linolie-maling, kan man opnå en holdbarhed på eksempelvis 200 år eller mere.

Det fyrretræ eller egetræ, som yderdøren udføres af er naturligvis nøje udvalgt og i bedste kvalitet: Tætåret, harpiksfyldt 100% kernetræ, der er spejlskåret, med marvstrålerne liggende parallelt med ydersiden. På denne måde har de gamle mestre minimeret træets og dørens bevægelser, idet spejlskåret kernetræ hverken slår sig, vrider, revner eller svinder.

Det sidste er uhyre vigtigt for dørens holdbarhed. Ligeledes at træet er grundet godt med linolie-fernis og derefter malet træet med linolie-maling, der, modsat moderne plastikmaling, indeholder og tilfører træet linolie, så vandoptagelsen ved regnskyl etc. mindskes.

Stilarter

Hoveddørene i danske beboelseshuse følger nøje husenes stilarter, der frem til ca. 1960 kan inddeles i 5 perioder, der hver især skiller sig markant ud fra de andre (alle årstal er cirka-angivelser, da overgangene mellem perioderne er glidende):

Barok 1650 - 1740

Rokoko 1740 - 1770

Klassicisme 1770 - 1850 (Senklassicisme 1830-1850)

Historicisme 1850 - 1930 (Art nouveau 1890-1915) (Bedre Byggeskik 1915-1930)

Funktionalisme 1930 - 1960

Under Historicismen (1850 – 1930) blander man i et vist omfang alle de foregående stilarter sammen, men de uddannede arkitekter bestræbte sig dog ofte på at holde bygningerne i én og samme stilart, dog altid noget mere overdekoreret og pyntet end de gamle forbilleder. Disse har følgende betegnelser: Nygotik, Nyrenæssance, Nybarok, Nyklassicisme og Bedre Byggeskik, der en slags landlig nyklassicisme. Den sidste foregik i perioden 1915 – 1930.

Barok

Klassicisme

Historicisme

Blanke yderdøre

I begyndelsen af 1700-tallet fik man i Europa kendskab til den kinesiske lakteknik, bl.a. via importerede æsker, bakker og borde, hvad der gjorde spejlblanke malinger og lakker til højeste mode. Linoliemaling har en mat overfladekarakter, der kan gøres lidt blankere ved at bruge såkaldt standolie som bindemiddel, men rigtig blank, kan den ikke blive. Til gengæld er linoliemalingen diffusionsåben og fleksibel, så den arbejder godt sammen med bl.a. udvendigt træ og dets forskellige fugtsvingninger.

Men snart bredte ønsket om de prestigefulde blanke 'kinesiske' overflader sig også til husenes hoveddøre. Problemet var imidlertid, at de blanke lakker, fremstillet af kinesisk træolie, harpiks eller fossile harpikser (bl.a. rav) er meget hårde og ufleksible og derudover også hermetisk (damp)tætte, så de egner sig decideret ikke til udvendigt træ. Når træet veksler i fugtighed, hvad en yderdør jo gør, bevæger træet sig, så lakmaterialerne knækker, krakelerer eller skaller af.

På de europæiske hoveddøre klarede man dette problem på 3 måder:

1

For det første udførte man en meget effektiv bundbehandling i form af en 'isolering' mellem træ og lakfarve. Hertil benyttede man blymønje, udført i et kraftigt lag (mindst 3 strygninger) med glatslibninger ind imellem. For dels at checke om denne vigtige 'bund' sidder ordentlig fast og ikke skaller af i sig selv, og dels for at forbedre vedhæftningen af den blanke lakfarve, lod man blymønjeoverfladen 'dekomponere' i 1-2 år, direkte eksponeret i vejr og vind. Når den orange blymønje var blevet helt bleget og 'laksefarvet' i overfladen var den klar til den efterfølgende blanke lakfarve.

2

For det andet udviklede man en mellemting mellem den fleksible linoliemaling og den ufleksible lak, den såkaldte linolielakfarve ved at blande mere eller mindre linolie, sammen med lakken.

3

For det tredje anbragte man den blanke hoveddør under et effektivt halvtæg, så der ikke faldt en dråbe vand på døren – til nød anbragte man døren helt inde i bagmuren, så det regnede mindst muligt på denne.

De blanke yderdøre fremhæver yderligere indgangens betydning, når de står i kontrast til facadens matte, kalkede overflade karakter. Den klassiske dørfarve er den 'flaskegrønne' 'hollandsk grøn', her sat ekstra dekorativt op mod komplementærfarven rød, men typiske blanklakerede yderdøre kan også være røde, grågrønne, blå, sorte eller hvide

Man kalder denne malerbehandling for 'hollandsk blanklakering' fordi den især ses meget på klassicistiske bygninger i de hollandske byer, hvorfra den har inspireret til danske yderdøre fra klassicismen (1770 – 1850) og igen i nyklassicismen (1915 – 1930). Især i den dybgrønne farve, kaldt 'hollandsk grøn', fremstillet af pariserblå og guldokker, er meget brugt, men de blanke hoveddøre kan også være sorte, dybblå (Pariserblå), hvide eller mørkebrune, sågar engelskrøde. Se ANVISNING til Bygningsbevaring: [BLANK MALING til bl.a. yderdøre](#)

Moderne standard-yderdøre

Det siger også sig selv, at moderne standard-yderdøre ikke har den samme præcise tilpasning til ældre huses stilarter, som de originale døre har. Det er svært at se om de prøver på det, da de er uhyre langt fra bare at ligne lidt. Men hvad værre er, at de tydeligvis retter sig mod engelske og amerikanske stilvarianter. Bl.a. det halvcirkelformede 'Citronhalvmåne-vindue' i dørene er fuldstændigt udansk. Det samme gælder fyldingsopdelingen, profilernes detaljer samt dørgreb og hængsler.

Døre med såkaldt 'straffede (affasede) kanter' på de forskellige dele, der er en fast bestanddel af maskinfremstillede døre, får helt forkerte sorte streger i dørtegningen. Inddelinger, profileringer, detaljer og overflader er næsten uden undtagelser forkerte og stort set uden historiske paralleller.

Såkaldt 'citronhalvmånedøre' er en amerikansk-engelsk dørtype, der ikke passer til dansk arkitektur. Den er desværre vidt udbredt ved helt unødvendige dørudskiftninger på mange ældre huse, bl.a. fordi Byggemarkederne kritikløst importerer disse fra England og USA.

Typiske skader

De mest forekommende dårligdomme på gamle yderdøre er at de er utætte og de går dårligt i hængslerne. Der kan endvidere være råd i træet, fortrinsvis for neden og udvendigt og så kan malingen være afskallet eller måske som den mest forekommende skade: Døren er med tiden blevet overmalet med plastikmaling.

Istandsættelse

Tilstandsvurdering

Det allerførste man skal gøre er at vurdere dørens tekniske og antikvariske tilstand. Ved antikvarisk tilstand forstås en vurdering af døres 'originalitet', d.v.s. om der eksempelvis er påsat nyere hængsler, greb eller om andre elementer er ændret på døren med tiden. Der kan her eventuelt blive tale om at føre nogle af disse ændringer tilbage til det oprindelige udseende og udformning.

Det undersøges, hvor der eventuelt er blødt træ, der skal skiftes ud. Man fastslår også via forskellige undersøgelser, hvilken malingstype døren er malet med. Der kan være tale om linoliemaling, linolielakfarve, alkydmaling eller plastikmaling. Hvis døren står med synligt træ kan den være behandlet med olie, naturlak eller alkydlak.

Andre skavanker kan som nævnt være utætheder, revner eller skævheder.

Tætning og isolering

Man kan med lidt snilde og kreativitet bygge moderne tætningslister ind i dørenes konstruktion. Bedst er de såkaldte Q-Lon-lister, der består af en hård kerne pålagt elastisk polyuretan-skum med en glat, UV-resistent polyetylen-folie yderst, der ikke klæber fast til malingen. Det er vigtigt at tætningslisterne anbringes i siderne af yderkarmen, så de ikke ses indefra eller udefra, men kun ganske diskret når døren er åben.

I forhold til isolering har man 3 muligheder: Hvis døren er udadgående, kan man anbringe en indvendig, tæt og isolerende 'isoleringsdør', der evt. kan stå permanent åben om sommeren. Hvis døren er indadgående kan man anbringe en udvendig, isolerende skoddedør, der kan tages af hængslerne om sommeren. Endelig har man i begge tilfælde den lidt dyrere mulighed at bygge et indvendigt vindfang, afhængig af forholdene i huset.

Udlusninger

Hvis dele af træet i døren er rådnet er der ikke de store ben i at reparere dette med såkaldte 'udlusninger'. Døren skilles ad i fornødent omfang og malingen afrenses på de berørte områder (se senere), så rådskaderne kan overskues.

Man bortskærer nu de rådne områder ind til fast og stærkt træ. Snittet skal have fald udad og skal have en vinkel på tværs af årerne på max. 30 grader. Så tilpasses nyt træ i samme træsort, årringstæthed og årringsretning som det eksisterende træ. Tilpasningsfladerne må ikke gabe noget sted, hverken udvendigt eller indvendigt. Årerne i de påsatte stykker skal løbe parallelt med træårerne i de eksisterende stykker. Nu indbores der små runde trædyvler på 1/3 af dimensionen som styr og styrke på samlingerne. Trædyvlerne må ikke være af bøgetræ. Herefter limes trædyvlerne og 'lusene' fast med en vandfast lim under sammenspænding. Til sidst høvles fladerne let, så eventuelle grater og andet fjernes. Sluttelig samles døren igen, beslag monteres og døren tilpasses til dørhullet.

Vedr. malerbehandling af yderdøren, se: ANVISNING til Bygningsbevaring: [BLANK MALING til bl.a. yderdøre](#)

ANVISNINGER til Bygningsbevaring

Center for Bygningsbevaring

Center for Bygningsbevaring er et uafhængigt videncentret, der arbejder med bevaring og udvikling af den byggede kulturarv via forskning, kurser og efteruddannelse samt projekter og handlingsplaner for historiske bygninger. Centeret løser opgaver for statslige styrelser, kommuner, fonde, ejendomsselskaber samt ikke mindst for private ejere af fredede og bevaringsværdige ejendomme. Centeret er desuden tilknyttet Det Kongelige Bygningsinspektorat 3 som rådgiver til blandt andet bygningssyn.

ANVISNINGER

Anvisningsbladene er fortrinsvist rettet mod private husejere. Det er ikke tilladt at bringe uddrag fra, klippe i eller viderebearbejde/redigere Center for Bygningsbevarings anvisninger i trykte publikationer, på internettet eller i anden offentlig formidling uden skriftlig tilladelse.

Forbehold

Der gøres opmærksom på, at brug af Center for Bygningsbevarings anvisninger altid og i hvert enkelt tilfælde vil bero på en konkret vurdering på stedet. Centeret kan derfor ikke påtage sig ansvar for anvendelsen af beskrivelser, anvisninger m.m. i tilfælde, hvor Centeret ikke selv har et aftalt ansvar for opgavens udførelse.

Center for Bygningsbevaring kan bestilles til at udarbejde ARBEJDSBESKRIVELSER

Anvisningsbladene kan suppleres med detaljerede arbejdsbeskrivelser i form af udførelsesvejledninger inklusive materialespecifikationer og udfaldskriterier. Arbejdsbeskrivelser udarbejdes mod honorar.

Bygningssyn og rådgivning

Center for Bygningsbevaring har etableret en rådgivning, der påtager sig at udføre uvildige bygningsundersøgelser. Specialuddannede fagfolk gennemgår hele huset eller dele af det og udfærdiger en rapport over bygningens tilstand, problemer og anbefalede indgreb, opstillet i en prioriteret plan med prisoverslag. De konkrete arbejder kan efterfølgende udføres af håndværkere efter husejerens eget valg eller centeret kan forestå byggestyringen.

Koordinering af anvisningsbladene med myndigheder

Center for Bygningsbevarings anvisninger er koordineret med Kulturstyrelsens Information om Bygningsbevaring samt det tidligere Velfærdsministeriets publikation Bevaringsværdige bygninger – sikring af bevaringsværdier.

Stor tak til

Center for Bygningsbevarings anvisninger opdateres og redigeres periodevis, og de viste blade erstatter alt tidligere informationsmateriale fra Raadvad-Centeret vedrørende praktisk bygningsstandsættelse og bevaring.

Center for Bygningsbevarings anvisninger blev opdateret og udbygget i 2009-2010 med støtte fra Åse og Ejnar Danielsens Fond, Sonning-Fonden samt Margot og Thorvald Dreyers Fond, og igen i 2011-2012 med støtte fra Åse og Ejnar Danielsens Fond.